

Diana Steinbergová: Spinoza

Přeložil Emil Višňovský. Vydavatelství PT, Bratislava 2004, 120 s.

Nový slovenský překlad monografie o Benediktu Spinozovi od Diany Steinbergové, která původně vyšla anglicky v roce 2000, je stručným a čtivým úvodem do myšlení tohoto nizozemského filosofa 17. století. Sepsala ji badatelka s dlouhodobým zájmem o Spinozovo dílo, určena je však hlavně nefilosofům, tedy širší veřejnosti. Zájemcům pak tato novinka může nabídnout také pohled na aktuální stav spinozovských bádání v anglosaském světě. Autorka totiž nijak neskrývá nejasnosti a nedůslednosti Spinozova učení a v souvislosti s nimi diskutuje rozdílné přístupy některých komentátorů, zejména Edwina Curleyho, Jonathana Bennetta a Alana Donagana. Prvních dvou si všímá hlavně kvůli jejich polemice o vztahu substance a modu u Spinozy, Donagana pak uvádí jako propagátora teze o Spinozově přísném naturalismu. Steinbergová nicméně zná a cituje výlučně anglicky psanou literaturu – což je pro kontinentálního čtenáře nemilým překvapením. Že by si anglosaská filosofie hýčkala vzpomínku na *splendid isolation* z dob britské koloniální politiky?

Jaký je tedy její Spinoza? Steinbergová hned v úvodu jmenuje tři fundamentální vlastnosti jeho filosofie – substanční monismus, přísný naturalismus a geometrickou metodu výkladu. Zkoumá je v kapitolách, které víceméně kopírují dělení *Etiky* do pěti částí. Záběrem se tak její monografie podobá například Bennetově knize *A Study of Spinoza's Ethics* – navíc jsou oproti Bennetově specializované studii o *Etice* u Steinbergové jen čtyři biografické stránky v úvodu, což leckomu může připadat málo. Na informace o Spinozově životě a kontextu, v němž *Etika* vznikla, navíc Steinbergová neklade téměř žádný důraz, začleňuje je do úvodu spíše jako zajímavost. Na Spinozovi obdivuje především „vnitřní jednotu“ jeho učení, nezajímá se o historické podmínky, v nichž vznikalo, ani o různá využití, jichž se dočkalo. Důsledně také ponechává stranou oba Spinozovy politické spisy. Toto okleštění je přitom u ní podloženo – paradoxně – právě biografickou datací. Klíčovým je předpoklad vzniku III. a IV. části *Etiky* v době před červnem 1665. Spinoza by tak fakticky měl základy celé *Etiky* ještě předtím, než se začne od června 1665 věnovat psaní *Teologicko-politického traktátu* a poté také *Politického traktátu*. Oba texty pak lze bez zdůvodnění ponechat nepovšimnuty, neboť jsou vlastně jen praktickou aplikací již uceleného teoretického systému, dobovým doplňkem filosofie, jejíž těžiště leží ve věčnosti, nutnosti a univerzalitě.

S představou, že Spinoza má ve svých 33 letech již ucelený teoretický systém, který bude až do své smrti ve věku 45 let pouze dokončovat a rozvíjet až do praktických důsledků, lze ovšem snadno polemizovat. *Teologicko-politický traktát* popisuje vznik společnosti v termínech společenské smlouvy, zatímco *Politický traktát* ukazuje, že stát je přirozeným produktem moci vášní. Podle všeho přitom není mezi oběma texty hluboký rozdíl. Už *Teologicko-politický traktát* jednoznačně popírá základ kontraktualistického výkladu vzniku společnosti, totiž předpoklad,

že lidé v občanském stavu ustupují od svých přirozených práv a přenášejí je na suveréna. Podle Spinozy je přirozené právo každého nezrušitelnou součástí občanského stavu a nelze se ho vzdát. Smluvní terminologii v *Teologicko-politickém traktátu* je proto spíše třeba přičíst na vrub absenci teorie vášní, která by umožnila objasnit vznik státu dedukcí z lidské přirozenosti. Tu poskytnete III. a IV. část *Etiky*, která tedy, jak se zdá, musela vzniknout až mezi lety 1670 a 1675. To je rozdíl nejen několika let. Zatímco podle většiny kontinentálních autorů Spinozova teorie afektů – jejímž úhelným kamenem je nota bene hobbesovský koncept lidského „snažení [conatus]“ – strukturálně nahrazuje teorii společenské smlouvy, Steinbergová ji psychologizuje a čte pouze jako polemiku s Descartovou teorií vášní.

Steinbergová stejně jako Bennett postupuje od fundamentálních aspektů Spinozova myšlení k jednotlivým naukám. Nejtypičtější, ale i nejproblematictější charakteristikou Spinozova myšlení je teze o jeho substančním monismu. Monismus je potvrzením pouze jediné substance. „Bůh je jediný, tzn. v přírodě existuje jen jedna substance, a ta je absolutně nekonečná,“ říká Spinoza v prvním důsledku k tvrzení 14 z první části *Etiky*. Například Bennett ale hovoří o nauce o jediné substanci, která nijak nepopírá fundamentální aspekt Spinozova myšlení, jímž podle něj je – dualismus. Monismus totiž může znamenat dvě věci: Buď odpověď na otázku „Kolik substancí je potřeba pro dva atributy?“, kdy Spinoza řekne „Jedna“, zatímco Descartes opáčí „Dvě“, nebo odpověď na otázku „Kolik v přírodě existuje substancí?“, kdy Spinoza řekne „Jedna“, zatímco Descartes odvětí „Nekonečně mnoho“. Monismus v druhém případě přitom podle Bennetta není nijak v rozporu s žádným dualismem. Steinbergová sice čtenáře upozorní, že s výkladem substančního monismu souvisí mnoho rozporů a nejasností, nikde ale nezmíní, že se teze o Spinozově substančním monismu často pokládá za neadekvátní a učebnicovou nálepkou spíše než za fundamentální vlastnost jeho filosofie.

Podle Spinozy totiž žádné číslo nevyjadřuje adekvátně povahu substance. „Boha lze nazvat jedním nebo jediným pouze nevlastně“, říká Spinoza v *Metafyzických myšlenkách*. V *Krátkém pojednání* Spinoza rozlišuje mezi atributem a vlastností a jedinečnost řadí mezi vlastnosti Boha, které na rozdíl od atributů „nemožňují poznat, co je“. Stejný názor najdeme jak v *Traktátu o nápravě rozumu*, Spinozově zřejmě nejranějším díle, tak i v dopise z 6. června 1674, tedy pomalu na konci jeho života. V 70. letech navíc Spinoza substanční ontologii opouští a vypracovává ontologii moci, která je radikálně pluralistická. „Tatáž moc přírodních věcí, s níž existují, a tudíž také jednají, nemůže být ničím jiným než samotnou věčnou Boží mocí,“ tvrdí v *Politickém traktátu*. Při této radikální pozici již východiskem není jediná substance, která může mít nekonečně mnoho modifikací, nýbrž multiplicita jedinečných a neredukovatelných jsoucen, jejichž moc má maximální ontologickou konzistenci. Strmulá a věčně nehybná jednota substance z první části *Etiky* ustoupila v *Politickém traktátu* multiplicitě singularit, otevřeně pro inovaci a kreativitu. Pod zdánlivými teologickými paradoxy vře probuzený vitalismus. „Proto se nejlépe vyjadřují ti, kteří nazývají Boha životem,“ napsal Spinoza již v *Metafyzických myšlenkách*.

Druhá teze o Spinozově přísném naturalismu čtenáře seznámí se Spinozou dneška. V Evropě dlouho, po celé 19. století a větší část minulého století, převládá obraz Spinozy jako panteisty. Teprve konec 20. století přinesl výraznější kritiku tohoto předsudku. Otázka panteismu či různých variant teismu se ale stále diskutuje. Například Bennett za fundamentální vlastnost Spinozovy filosofie považuje nikoli čistě striktní naturalismus, nýbrž teismus a zároveň naturalismus ve vztahu k lidstvu. Steinbergová ale s odkazem na Donagana tvrdí, že Spinoza naturalizoval dokonce i teologii. Podle ní Spinoza vše důsledně vysvětloval v čistě naturalistických termínech – právě to je smyslem slavného výroku „Bůh neboli příroda“.

Podobně moderní je i přístup Steinbergové k otázce Spinozova paralelismu. Oba termíny spojuje to, že je Spinoza nikdy nepoužil. Paralelismus je Leibnizův výraz a termín panteismus vytvořil John Toland dokonce až v roce 1705. Steinbergová paralelismus u Spinozy na rozdíl od panteismu nachází. Podle ní ale Spinoza chápe paralelismus pouze jako důsledek něčeho jiného, co paralelismem ve skutečnosti není, totiž jako důsledek identity modu. Autorka tedy nehledá u Spinozy koncepci, která je *en bloc* převzata odjinud, a to i navzdory paradoxu, jímž teze o paralelismu jakožto pouhém důsledku identity modu bezesporu je. Tato nedůvěra k tradičním, leč cizorodým výkladovým berličkám je zřejmě nepřitažlivějším rysem celé knihy a jejím nespomným kladem.

Steinbergová ve své knize představuje a bilancuje spinozovskou literaturu, ale nijak ji neprohlubuje. Jde o skutečně moderní monografii, a to nejen co do data vydání. Nakonec ale zůstává problémem omezení na anglosaskou literaturu. Jednak proto, že se spinozovskému bádání dnes lépe daří v Německu a Francii; dále proto, že knihu bude těžké uvést do plodné diskuse s českou tradicí výkladu dějin novověké filosofie; ale i z toho důvodu, že čtenář nezíská možnost se dozvědět, proč se vlastně Spinoza stal v nedávné době filosofickou aktualitou a jeho pojmy oživily mnoho nových filosofických prací a staly se předmětem častých polemik.

Tuto poslední rovinu nám tak dál v češtině mohou přiblížit hlavně politologové a sociální vědci, kteří jsou zvyklí sledovat trendy a „mít prst na tepu doby“. Filosofický čtenář se pak ale nesmí divit, když například nalezne spinozovskou imanenci naroubovanou na postheideggerovskou teologii Jean-Luca Mariona a na myšlení Boží milosti jakožto čistého daru či čistého daru jakožto Boží milosti, což je totéž, jako kdyby Spinoza nakonec neidentifikoval věčnou Boží vůli s přírodou, nýbrž po vzoru svých kalvinistických odpůrců s Boží milostí. Což ale Spinoza neudělal, a naopak svým úhlavním nepřátelům vtípně v šesté kapitole *Teologicko-politického traktátu* vyčetl, že nikoli on, nýbrž tito teologové predestinace a myslitelé čistého daru jsou skutečnými ateisty. „Pokud by se tedy v přírodě stalo něco, co by nevyplývalo z jejích zákonů, nutně by to odporovalo řádu, který Bůh na věčnost ustavil v přírodě prostřednictvím univerzálních zákonů. Proto by to bylo protikladné přírodě a přírodním zákonům a v důsledku by nás taková víra v zázraky nutila pochybovat o všem a vedla by nás k ateismu.“ Ale to už je jiný příběh.

Pavel Bartošek